

24 (5к93)

К23

ҚОНАШ ҚАЛДЫОРАЗҰЛЫ

ЕЛ АНАСЫ —

ЕР АНА

Қонаш Қалдыоразұлы

ЕЛ АНАСЫ – ЕР АНА

(деректі повесть)

Алматы қаласы
2006 жыл

ББК 84 (5 Каз.) 7-4

Қ 25

Қалдыоразұлы Қонаш.

Қ 25 Ел анасы — Ер ана. — Алматы: 2006. — 216 бет.

ISBN 9965-21-061-6

Бұл кітаптағы жазбалар Атырау өңіріне белгілі апамыз — Социалистік Еңбек Ері Сәли Шәкірованың өмір беттерінен алынған. Осы кітап жастарға және болашақ қауымға өнеге болады деп сенеміз.

Қ $\frac{4702250201}{00(05)-06}$

ББК 84 (5 Каз) 7-4

ISBN 9965-21-061-6

© Қалдыоразұлы Қ., 2006.

“Ел анасы — Ер ана” оқырман қауымға ұсынылып отырған бұл кітап Социалистік Еңбек Ері, ауданның құрметті азаматы, жасы 90-ға таяған біздің әжеміз Сәли Шәкір келіні Үрім зайыбының жастық шағы мен өмірден көрген бейнеті мен зейнеті туралы болмақ.

Біз немерелері атынан ұсынысымызды қабыл алып, кітаптың шығуына ат салысқан әкеміздің құрдасы Қонаш Қалдыоразұлына алғысымыз шексіз.

Құрметті оқырман! Осы кітапты Ұлы Отан соғысында қаза болған атамыз Үрімнің және өмірден 62 жасында кеткен әкеміз Үрімұлы Играшиннің рухына арнаймыз.

*Немерелері атынан
Үрімұлы Мұхтар Играшинтегі*

I. БЕТАШАР НЕМЕСЕ БАС АРНА

Әлемдік теңіздер мен мұхиттар қоршауындағы жер материгінде Еуропа мен Азия арасында аралас орналасып, кең аймақты алып жатқан кіндік Азияның бас мемлекеті Қазақстан Республикасын немесе қазақ елі жатқан ұланғайыр даланы айрықша жасыл мекен, қасиетті де киелі қоныс, ерекше ел деседе болады. Ата-бабалардың ақ найзасы мен айбалтасының сұсымен, ақ білектің күшімен, арғымақ аттың желімен, азулы да айбарлы ерлердің ерлігімен қорғалған және сақталған ұлан даланың, кең байтақ өлкенің әр өңірі мен қиыры қадірлі де қасиетті, байлығын, қойнауына сыр жасырған дүйім дүние, тұнған тарих, таулар мен төбелердің, алқап пен айдын көлдердің қойнауы құт, шынайы шежіреге, өрелі өнерге, мол қазынаға, ғажайып ғұрыпқа, дана дәуірге, саналы салтқа, әдемі әдетке толы десе де болар-ды.

Осынау ұлан даланың немесе қазіргі қазақ елі қонысының батысынан шығысына, теріскейінен құбыла-түстігіне қарай ұшқан құстың қанаты талып, жортқан аң мен шапқан аттың аяғы алынары ақиқат. Осынау ұлы да ұлан далада бұрын үш жүздің рулары мекен етсе, бүгінде жүздеген ұлттар мен ұлыстар қоныстанып, қатар өмір сүріп, бақытты ғұмыр кешіп

келеді. Қыран ұшса қанаты талатын қазақ даласының батыс беткейін мекен еткен бір бөлігі өзіміз өмір сүріп, тіршілік етіп келе жатқан Жылыой елі деп аталады. Осы өңірге мекендеп, өркен жайған адамдар шоғыры құрайды. Осы өңірге, бүгінгі халықтың арғы тектері ата-бабалары келіп, қоныс теуіп, өркен жайғалы, өмір сүріп, өңірді өркендеткелі 300 жылдай мезгіл болыпты. Өткен деректерге көз жүгіртсек, құйма құлақ қариялар әңгімесіне зер салсақ, ден қойсақ, бүгінгі Жылыой жеріне жеті жұрт келіп, жеті жұрт көшкен сыңайлы. Ел ішінде осындай сөз бар. Бұл деректерде негіз жоқ емес. Көне тарихқа бай Жылыой жерін талайлар мекендеп, қоныстанғаны белгілі. Оған куә да аз емес. Сарықамыс елді мекені маңынан ежелгі Сармат дәуіріндегі жауынгер зиратының, Аралтөбе аймағынан алтын киімді адам мүрдесінің табылуы сөзіміздің айқын дәлелі, таңдай қақтырарлық құбылыс, терең тарихтың алтын арқауы болса керек.

Осы өңірде құм басып, жел суырған өлкеде 1928 жылы Атырау аймағына қарасты Жылыой деген аудан құрылды. Құрылысы қиын, құбылысы өзге өңірде жаңа бой көтерген экономикалық аудан Кеңес заманындағы тірлікке сай іс атқарып, өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығын қатар дамытудың, жедел өркендетудің шешімді проблемалары дереу қолға алынды. Әсіресе Кеңес өкіметі орнап, большевиктер билікке ие болысымен аудан бойынша мұнай іздестіру, кен көздерін ашу жедел қолға алынып, кең көлемде жұмыс жүргізілді. Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында, ақ гвардияшылармен айқаста,

“отын тапшылығы айқын” білінді. Осы кезде пролетариаттың ұлы көсемі отын ресурсын жазауды, ол үшін Орал — Ембі өңірінде мұнай өндіруді барынша жеделдетуді ел алдына міндет етіп қойды. “Бізде Гурьевтің мұнайы бар” деп, мақтаншты сезіммен айдай әлемге жар салды. Мұнайды тездетіп алудың перспективалық шараларын белгілеп берді.

Ілкі жылдарда, аудан көлемінде ауылшаруашылығын өркендетудің жаңа да жүйелі тұтқалары іске қосылып, жеке серіктестіктер құру арқылы, шаруашылықтарды кең көлемде жүргізуге жол ашылды. Жылыой ауданы жөнінде “Атырау - Жылыой энциклопедиясы” 2002 жылы шығарылған кітапта аудан жөнінде мынадай сипаттама берілген :

“Жылыой ауданы Атырау облысының шығыс бөлігіндегі Каспий теңізінің солтүстік шығыс жағалауымен, Жем, Қайнар өзендерінің сағалық бойын қамтиды. Жерінің орналасуына қарай, солтүстігінде Ақтөбе облысының Байғанин ауданымен, оңтүстік шығысында Маңғыстау облысындағы Бейнеу ауданымен, ал тура теріскейінде Атырау облысының Мақат, Қызылқоға аудандарымен шектеседі. Жергілікті тұрғындар өзінің шексіз-шетсіз кең де қуаң, ойдым-ойдым соры бар масалы-шіркейлі табиғатымен қатар, ойпатты жазығын ежелден Кең Жылойым деп атап келеді. Себебі, талай ұрпақтар үшін Жылыой өңірі ата-баба иісі сіңген, кіндік қаны тамып, тұсауы кесілген қасиетті ата-мекен. Каспий маңы ойпатымен, оның қойнауындағы тұз күмбездері ерте заманнан бері теңіз

шөгінділерімен, қалың қабатымен терең көмілген құрылымдары.

Мұнда ғасырлар бойы теңіз суындағы элементтердің баршасы сүзіліп, тұңған, текшенген, сондықтан да Жылыой ауданының жер қойнауындағы сан түрлі табиғи қорлардың мол шоғырлары қалыптасқан.” Жылыой өз алдына аудан болып құрылғалы 1998 жылы алғаш рет өзінің мерекесін 70 жылдық тойын тойлады. Аудан әкімі Төкен Танаұлы Жұмағұлов өзінің осы мерекеге арнап жазған “Кең Жылыой - ырыс кеніші” деген кітабында былай дейді : “Тек бір нәрсе біздің пайдамызға сөйлейтін сияқты. Жылыой осыдан 50, 20, тіпті бұрынғы Жылыой емес. 100 жыл бұрын Қарашүңгілмен, 65 жыл бұрын Қосшағылмен, кейін Қаратон, Құлсарысымен, Сарқамыс, Прорвасымен әрі кетсе одаққа белгілі болған. Жылыой бүгін алтын дариясы теңіздей шалқыған. Теңіз кен орнымен дүние жүзіне танымал. Бұрын ғасырлар бойы қазақтармен майлы қасықтай араласқан бірнеше ұлтты ғана білетін Жылыой жері, бүгін шалғайдан келген, чехтарға, мадиярларға, ағылшындарға мұнайлы өңірді игеруге келген басқа да ұлттың өкілдеріне танданбайды, заңды құбылыстай қабылдайды”.

Әлбетте, Жылыой жері сусыз, шөлейт, шөлді аймақ болып есептелінеді. Жаз ортасы болмай Жем өзені тартылып, құрғап қалады, жазы ыссы, жер бедері қуаң болып келеді. Ыссылықтың деңгейі кей жылдары 50 градустан асатын кездері де кездеседі. Оның үстіне шығыстан үздіксіз соққан желден шаң бораны көтеріліп, қиын да қолайсыз жағдайларға тап қылады. Жел

боранымен қабаттасып келген ыссылық жүзінді қарып, жаныңды шыжғырады, мазанды кетіреді, адамдардың есін алып, ауруға душар етеді. Сонымен бірге Жылыой жерінің қысы да қаталдау, қарсыз, қара суықтау, аяздау болып келеді. Қар жаппаған қара жер қатты аяздан қақ айырылады. Өйткені, бұл аймақта қыста аязды, қаттылау болып келеді.

Осындай табиғаттың тарымшылығына тап болып, тағдырлары “құдай қарғап” тығырыққа тірелсе де Жылыойды жайлаған ел-жұрт, адамдары алапат қиындыққа мойымай, қайыспай, күресіп, еңбек етуге, өмір сүруге, білім алуға, ғылымды игеруге, тұрмыс құруға, өнерді меңгеруге, жерді өңдеуге, жер асты байлығын игеруге ерекше көңіл бөліп, ынта мен ықылас, кең пейілдік пен көнбістік танытып, бейімділік байқатып келеді. Демек, бұл өңірдің адамдары батыр да қайсар, әр адамы ерекше, епті деген биік баға бірден-бір лайық жандар. Кең көсілген байсын да байтақ далада, қазақтай елде Кеңес өкіметі орнаған соң, өзара еңбек бәсекесі өріс алып, кең көлемде қанат жайып, еңбекшілердің ерекше ықыласын туғызды. Биік те бірегей табысы үшін, өзара жарыс ел еңбеккерлерінің барлық қауымын қамтыды. Әсіресе, қазақтың ұлан — ғайыр даласынан көмір мен мұнай, мыс пен темір өндірудің өзіндік қалыптасқан тарихы бар екенін айырықша айтқан жөн. Соның ішінде Жылыой жерінде мұнай көздерін іздестіру, пайдалану кезеңі бұдан бір ғасырдан астам бұрын басталғалы белгілі екенін ерекше айту لازم. 1899 жылы Жылыой ауданының түстігіндегі

Қарақұм қойнауының Қарашүңгіл мекенінде осы аттас кен орнының көзі ашылып, алғашқы атқылаған азғантай мұнай бұрқағы ауданымыздағы, қала берді облысымыз бен республикамыздағы мұнай тарихының алғашқы бастауы деп айтылып, алғашқы тарауындай жазылып келе жатқаны да содан. Бұл біздің өңір адамдары үшін ерекше мақтаныш. Оның үстіне осы Қарашүңгіл турасында тұңған тарих, аңсарыңды аударар аңыздар көп. Өңгіменің арқауы әуелі жер бедері Қарашүңғыл, Қарашүңқыр десе, енді бір арқау арманда кеткен ғашықтар хикаясына бастайды.

Аңыз бойынша Қара кедейлеу, бірақ он сау-сағынан өнер тамған сері де сертшіл жігіт. Ел ішін аралап, ару қыздар мен кербез де көркем келіншектерге кебіс, етік тігеді. Алтын мен күмістен сырға, білезік, сақина, өңіржиек соғады. Ал Шүңгіл болса, байдың ерке өскен, еліктей елендеген, ішкені алдында, ішпегені артындағы қызы еді. Бірақ қылығы өзге. Екеуі бірін – бірі қатты ұнатқан, жүрегімен сүйіскен, қосылуы уәделері берік ынтық жандар. Алайда тағдыр екеуінің қосылуын қаламаған. Бір күні ғашығын іздеп, құса болған шүңгіл жолға шығып, дегеніне жете алмай, ауылдан ыссыда шығып кетіп, Қараны іздеймін деп шөлге ұрынып, жол үстінде талып құлайды. Ақыры аңқаны кептірген аптап ыстық, қызды арманда мерт етеді. Қара да қапияда қасіретке ұшырап, қайғы оранады. Шүңгілге жетем деп жүргенде, ол да оқыстан мерт болады. Далалық, тағылық іс - әрекет дегенмен бұлардың махаббаты да сырбаз сезімге толы, кәдімгі әлем мойындаған Қозы Көрпеш –

Баян Сұлудың, Асалы мен Көкетейдің трагедияларымен үндес, солардың махаббат хикаяларына ұқсас. Әсерленесің, көңілінде аяныш сезімі оянады, сенгің келеді — сенесің. Сенбеске лажың жоқ. Өйткені, махаббат киесі киелі, ал киеге ұшырағандарды махаббат киепеті ұруы әбден заңды. Жер ана ию, исіну, тамырлары байланып шемен болып, қатып қалған деген сөз бар.

Неге десең, сүйген жүректердің қасіреті, сүйіскен жандардың көз жасы, қашанда жер ананың қайғысы. Махаббат киесін сыйламайтын, білмейтін жандарға жер асты мұнайын алуы екі талай. Махаббат күші бөрінен басым. Сондықтан олар шейіт болған жерден мұнай өнімін алу аса қиын, оған ешкімнің күші жетпейді. Жерді сүйе білмеген, қадір тұтпаған жандарда махаббат сезімі де болмайды. Әрине, бұл әдемі аңыз, тамсанып қана қоясың. Алайда, аңыз ақиқаттан тұрады. Бұдан 80 жылдай бұрын мұнай көзін тапқан Бешім қарттың аңғарымпаздығы мен азаматтығы, қырағылы мен қаһарман ерлігі, еңбекқорлығы кейінгі ұрпаққа үлгі болып, жарасымды жалғасып келеді. Оның барлық ұрпағы бүгінде мәртебелі мұнайшылықты қалап, өз мамандықтарының майталмандары атанды. Өткен жылы, яғни 2005 жылы 70 жылдық торқалы тойы тойланған Қосшағыл Кеңес өкіметі орнағаннан кейінгі алғашқы бесжылдықтың бел баласы, төл перзенті.

Кең Жылыой жері табиғи байлықпен қоса өрелі өнерге де, мыңғырған малға да бай болғанын, әлі де бай екенін айрықша айту ләзім. Қыздарының көріктілігімен, көркемділігімен, жігіттерінің

жайсаңдығымен, жампоздығымен, азаматтарының кең пейілділігімен, кеменгерлігімен, аналарының асылдығымен, ардақтылығымен де Жылыой даңқы төрткүл дүниеге тегіс танымал. Жылыой ежелден ән мен күйдің, әншілер мен күйшілердің, мәдени-ескерткіш мұралардың мекені. Жылыой — ежелден батырлар мен ерлердің отаны. Бұрынғы дәуірлерден өткен Ырысалы мен Бекеттің, Байбақтының, Төремұрат, Өтен, Нарынбайдың, Қосан мен Қосуақтың, Көшек пен Бәлтектің, кешегі ХХ ғасырдағы Ұлы Отан соғысындағы құралайды көзге атқан мерген Есқайыр Халықовтың, Далабай Жазықбаевтың, кейінен белгілі болған ата-бабасы да осы өңірде туып өскен, тағдыр желінің айдауымен өзге өңірде өмір сүруге мәжбүр болған Кеңес Одағының Батыры Біләл Қалиевтың, Ратушыға ту тіккен Рахметолла Қарамановтың, ерен ерлігімен кітап кейіпкерлеріне айналған Сәді Дүйсенбековтың, Төлеген Бисенғалиевтың қырандылығы, қай елдің батырларынан да кем емес, қайта көбісінен артық... Жылыойдың атын шығарған, айдай әлемге паш еткен көрікті қыздарымен қалай мақтанбассың.

Орынбор, Тұзтөбенің тұзын көрсен,
Жылыойдың таң қаларсың қызын көрсен, —

деп ақындардың әрқашанда жырға арқау етуі, әнге қосуы тегін болмаса керек. Ендеше — Жылыой әнімен де, сәнімен де салтанатты. Жылыой — ақ желең азаматтарыменен де, аяулы аналарымен де ардақты. Жылыой — жалын жастарымен де, жайсаң жігіттерімен де, көркем қыздарымен де көрікті. Бір кездегі біреудің қол астында “бұра-

тана халық” атанған қазақтың кейінгі ұрпағы ұлы істерге қол созған, білім-ғылымды терең меңгерген, елі үшін еңбек ете білетін өнерді игерген, әдебиет пен мәдениеттің биігіне жеткен ұлағаты істін иелері атанды. Бәрі де ұлан дала мінезіне сай мәрттік, сақилық пен жомарттық таныта алатын тарландар десек, артық айтқандық болмас.

Егер Кеңес дәуірі орнағаннан кейінгі әр онжылдықты бір кезеңге бөлер болсақ, былайша өрнектеледі: Қазан төңкерісінен кейінгі алғашқы онжылдықта өндірісте де, шаруашылықта да жаңа қоғам талабына сай алғашқы қалыптасу кезеңі басталып, алғашқы бесжылдықтарға дайындық жұмыстары жүргізілді десе де болады. Екінші онжылдықта, яғни, 1927 — 1937 жылдардағы елде аса қиын жағдайлар қалыптасқанымен, үлгілі жұмыс түрлері жүзеге аса бастады. Байлар тап ретінде тәркіленді. Жер өңдейтін серіктестіктер ауыл шаруашылығында көптеп құрылып, кең көлемде жұмыс жүргізілді. Кейін олар ұжымдық шаруашылықтарға айналып, басқару ісіне кешегі бай есігінде жүрген көптеген қара табан кедей өкілдері араласа бастады. Шаруаның басы-қасында солар жүрді, ілім-білім дегенге дең қойды, жаңалыққа ұмтылды.

1930 жылдардың бас кезеңінде Донбасстық шахтер Алексей Стахановтың күндік тапсырманы 200 — 300 пайызға артық орындау бастамасы бүкіл Отан халқы тарапына кең қолдау тауып, жаңа бастамаға қарлығаштай қанат қағып, кең байтақ ССРО территориясына тез тарады. Халық шаруашылығының қай саласына да тез сіңісті болды. Стахановтық қозғалыс еңбек ұранына

айналып, еңбектің алтын ашқышы іспетті көрінді. Стахановшылар қозғалысын халық шаруашылығының өзге салалары сияқты, ауыл-шаруашылығының еңбеккерлері де жан-жақты қолдап, жан қиярлық табанды еңбегімен, толымды табыспен, өз үлестерін қоса білді. Әр түрлі жұттар мен апаттардан аман қалған Жылыойлық малшылар биік деңгейде еңбек етіп, мәртебесін өсіре түсті.

Сол жылдарда колхоздарда басқарма болған Әбдірахман Қожаниязов Стахановшылар қозғалысына белсенділікпен атсалысып, малшыларын іргелі іске жұмылдыра білгені үшін, алғашқылардың бірі болып “Еңбек Қызыл Ту” орденімен марапатталды. Оның бұл бастамасын қостаушылар күн сайын көбейіп, өзекті іс өрістей түсті.

Жылжып жылдар өтті! Өткен жыл өмірге тарих болып енеді!. Әр жылдың өз бедері, өз биігі, өз шамшырақтары болмай қалмайды. Әр жылдың өз бейнеті мен қасиеті, қуанышы мен қызығы, қайғысы мен наласы, қам-харекеті де жоқ емес.

Үшінші кезеңде, немесе 1937 — 1947 жылдарда ел басынан небір қиын кезеңдерді, қиын замандарды, зауалды шақтарды өткізуге тура келді. “Халық жауы” деген пәле ел басына қара бұлттай төнген қасірет қара түндей еңсені басып, әр шаңыраққа қайғы, әр адамға үрей әкелгені аян. Жазықсыз жапа шеккендер, шарасыз жүректерде шемен болып қатып, мәңгілік жазылмас дертке айналды. “Халық жауы” атанған азаматтың адал жары да, бейкүнә ұрпақтары да шет қақпай жесірлік пен жетімдік көріп, көңілі мұңға, жүрегі зарға толды. Әлі күнге әділдігін тауып, әкесін

ақтай алмай жүрген жандар да жоқ емес. Ақтаса да, шейіт болған жазықсыз жанның мүрдесі қайда жерленді, қалай өлтірілді, ешкім білмейді, ешкім ашып ештеңе айта алмайды. Ой, заман - ай, десейші!

Осындай нәубеттен кейін, көп ұзамай байтақ Отанымызға аса қауіпті қатер төнді. Бейбіт жатқан ССРО мемлекетіне, Совет Одағы атты байтақ елге тұтқиылдан неміс фашистерінің шабуылы жасалып, еліміздің барлық халқын қамтыған Ұлы Отан соғысы басталды. “Халық жауы” құрбандығынан аман қалған азаматтар, енді ерікті де еріксіз алапат ажал зәрін сепкен соғысқа жіберілді. Ешкімде бұдан шет қақпай қала алмады. Елім деп еңіреген ерлер өз еріктеріменен майданға алынып жатты. Сол кезде, яғни, соғыс жылдарында 1939 — 1945 жылдарда майданға алынған 3550 адам делініп жүр - аудандық әскери комиссариаттың бүгінгі есебі бойынша. Міне, осы азаматтардың 2545-і соғыста, 7 адам госпитальдарда опат болса, 640 майдангер хабарсыз кетті... Бұл мәліметтер Жылыой аудандық әскери комиссариатында дайындалып, жұртшылыққа ұсынылған тарихи анықтамасынан алынды. Бұл, әрине, нақты дерек болмауы да мүмкін. Жат жерде оққа ұшып, шейіт болған, майданда ерлікпен қаза тапқан асыл азаматтардың дені қай жерде, қай елде, қалай жерленді, белгісіз? Әлі күнге әкесін іздеген ұрпақ, жарын күткен келіншек, баласын күткен ана сағыныштан сарғайып, үмітін үзбей келеді...

Енді-енді қанатын кеңге жайып, өрістей, өркендей бастаған өмірге келген өндіріс ошақтары мен болашаққа батыл қадам жасаған шару-

ашылық иелері — азаматтарынан айырылған соң, құлазып сала берді. Азаматынан ада болған ауыл ажары мен базарынан айырылды. Кешегі қызықты күндер, думанды өмір көзден бұлбұл ұшты. Еңіреп етегі толған ана мен ару, қайғыдан көкірегі қарс айрылған келіншек көркінен айырылды. Бала біткен ойындарын сап тиып, тез есейді. Ел басына төнген нәубетті, жұдырықтай жүректерімен сезінді. Сезінді де, балалық пен шалалықтан безінді. Соғыс өрті күннен күнге үдей түсті. Елге қатерлі қауіп шынымен төнгені айқын сезілді. Аз уақытта еліміздің көптеген қалалары мен селолары, елді - мекендері, өндіріс - ошақтары, егін алқаптары, жау қолында қалды. Бірақ, біздің еліміздің, оның адамдарының рухы биік те жігерлі, мықты болды. Бір жұдырықтай жұмылған Совет халқы, басқа түскен қиындықты, ел басына төнген қауіпті жеңу үшін, аянбай арпалысты, барынша батылдықы көрсетіп, “жаным — арымның садағасы, арым — жанымның садағасы” дегенге берік бекінді. Айбынды ата-бабаларының, өнегелі өсиетіне беріктігін бірден байқатты. Елде екінші майдан ашылды. Ол соғысқа кеткен азаматтар орнына, әке орнына әйелдер мен балалар сапқа тұрып, еңбек майданына, мал шаруашылығына, егіндік пен шабындыққа аттанды. Осал жандар деп есептелетін әйелдер де, бұғанасы бекіп, қабырғасы қатпаған жас өспірімдерде еңбек пен ерліктің ерен үлгісін көрсете білді. Екі азаматтың жұмысын бір әйелге, небір жасөспірімге атқаруға тура келді. Оған олар ренжімеді де, қаймықпады. Ел басына күн туған зауалды шақта, ел етігімен су кешкен, ат ауыздығымен су ішкен, сұсты да, сұмырай, ала-

ғай да-бұлағай аласапыран заманда, жасөспірімдер мен қарттардың, қыз - келіншектер мен аналардың адал еңбегі, ұйымшыл жұмысы, жасымаған жігері мен бірлігі арқасында, әр іс адал атқарылып, әркім абырой биігінен көріне білді.

Әсіресе, осы жылдарда ауылшаруашылығында соғыс жағдайында, аналар мен аталардың, жасөспірімдер мен қыз-келіншектердің ширыға қимылдап, майданда жүрген қызыл жауынгерлер-сұңқарларды қажетті азық-түлікпен, жылы киіммен қамтуда қалтқысыз еңбек етіп, үрдіс үлгісін көрсете білді. Кейін, ерекше айтқан жөн, сол жылдардағы әйел-аналардың азаматтығы мен адамдығы, адалдығы мен арлылығы, еңбекқорлығы мен бейнетқорлығы, табандылығы мен төзімділігі жан-жақты танылды. Балаларының бірін арқалап, бірін жетектеп жүріп, сары ала таңнан көз байланып, ымырт үйірілгенше егіндікте, шабындықта еңбек еткен ананы, қалай ер демейсің. Жеңістің тездетілуін, өздеріне тікелей байланысты екенін бала да, ана да шыннайы сезінді. Сол жауапкершілікті мойнына алған көптеген аналар, жаздың аптабында да, қыстың қақаған боранды аязында да, нөсерлі-жаңбырлы күз бен көктемде де, көңіліне үміт отын медет етіп, мал соңында жүрді. Мал басын аман сақтауға, мол да сапалы өнім өндіруге, бар күш-жігерін жұмсады. Жалғыздықтығына қарамай, талай - талай тығырықтан шыға білген ана еңбегін ерлік емес деп қалай айтасың. Олар шын мәнінде Ер болатын. Соғыс жылдарындағы аналар, уақыттың қиындығымен есептеспеді, жағдайдың ауырлығына мойымады, “тар жол тайғақ кешу” тағдырларына налымады, төзді... Әйел

ретінде осалдық, оғаш қылық танытпады, күйкілікке, күйректікке бой алдырмады. Адалдықтың ақ туын биік көтеріп, аңсаумен сағынумен асылын күтті...

Сондай үлгісімен өнеге аларлық жүздеген, мыңдаған аналар, киелі де, қасиетті Жылыой өңірінде көптеп саналады. Олар ошақтарының отын өшірмеді, ерінің шаңырағын құлатпады, солардан қалған бірлі-жарым тұяқтарды таудай талапты азамат етіп өсіріп, адам қатарына қосу үшін бар өмірін арнады. Солардың қатарында... Есімі мен еңбегі аудан асып, облыс пен республикаға танылған, бүгінде жасы 90-ды иектеп қалған Социалистік Еңбек Ері, Жылыой ауданының Құрметті азаматшасы, бірнеше орден-медальдардың иегері Сәли апа Шәкірова есімі, ерекше бір ілтипатпен, биік мереймен аталады. Жоғарыдағы кітабында аудан әкімі болған Т. Т. Жұмағұлов былай деп айтады: “Аудан орталығы Құлсары қаласында орталық тарихи - өлкетану мұражайы бар. Онда аудан өмірінен біршама көрсететін материалдар мен құжаттар жиналған. Мұражайда Ұлы Отан соғысы кезінде ауылшаруашылығын дамытуға қомақты үлес қосып, жанқиярлық еңбек еткені үшін Социалистік Еңбек Ері атағына ие болған Нұрмағамбет Арқабаевтың, Сәли Шәкірованың, Татан Дешеновтың, Жанбөпе Мергенбаеваның суреттері ілулі тұр”.

Сол кітаптағы әкім әңгімесінде менің “Кең Жылыойым — құт мекенім” деген өлеңім кәдеге жарапты. Сол өлеңнен үзінді келтіре кетсем, артық болмас:

Кең Жылыой — құтты мекен, сырың мәлім,
Жетпіс жыл аудан болып құрылғалы,

Байлығың мен кеңдігін бас игізіп,
Қызығып кімдер саған бұрылмады.

Кешірдің бастан талай замананы,
Ояттың ұйықтап жатқан саналарды,
Жазықсыз талай ұлың жапа шекті,
Жалмады аштық, қуғын ағаларды.

Алғашқы бесжылдықтар белесінде,
Бұрғылау мұнай іздеу ел есінде,
Ашылды сан ошағы “қара алтынның” –
Мұра боп қалатындай келесіге...

Қосшағыл мен Құлсары құт шаңырақ,
Жақсыны жаныменен жұрт танымақ,
Бас қосты жаңа заман адамдары –
Гүлденді өлке жатқан құр қаңырап...

Талайлар мұнай үшін жанын берді,
Алаулап алдан атқан таңын көрді,
Оқыған Сафидайын жас мамандар –
Жылыойға келген өмір жалыны еді.

Кенеттен соғыс өрті лапылдады,
Майданға жалғызды алды, жақынды алды,
Әкелер орнын басқан шикі өкпелер,
Ел үшін, еңбек етіп барын салды.

Хабарсыз кетті қанша ағаларым,
Бала жетім, жесір қалып аналарым,
Сан ошақтың өшірді отын ажал,
Жоқтау айтып, сыңсыды далаларым...

Қаншама ерлер елге оралмады,
Қала қирап, өрт шалды қара орманды,

Қалған тұяқ кейіннен жетілдік қой,
Бірақ орны әкенің тола алмады.

...Талайлар тылда қалып, еңбек еткен,
Өмірдің әр асуын өрлеп өткен,
Жанбөпе, Сәли, Татан, Нұрмағамбет,
Еңбек Ері атанған сертке жеткен...

Өтті жылдар, еді ғой арман бөрі,
Еңбегі мен елімнің жанған бағы!
Қаратон, Тереңөзек, Мұнайлы да,
Самсады качалканың “ормандары”

Прорва бұрқак болып атқылады,
Кезек кеп Теңізге күшті жапты бөрі,
Қисымбай, Ақінген мен Аққұдығым,
Шалқытты “қара алтынның” шаттық өнін.

Жанын бақпай, бағатын қырда малын,
Ағаларды еске алсам нұрланамын,
Шарқ ұрды орнын басқан өңкей жастар,
Нарықтың табамын деп мың амалын.

Жылыойым – ата қоныс, кең мекенім,
Сені жырлап жанымды тербетемін,
Байлықпен де, кеңдікпен атың шыққан,
Білеймін саған әлемде не жетерін!

Осы өлеңде өрнектелген өр тұлғаның бірі – Социалистік Еңбек Ері Сәли Шәкірова! Бұл есім бәрімізге ардақты, бәрімізге қымбат, бәрімізге ғибратты. Көпті көрген аяулы жанның кейінгі жас ұрпаққа айтары да, берер тағылымы да мол. Бұл есім қазақ әйелінің киелі қасиеттілігінің айқын көрінісі, шын шырайы. Ауданда талай –

талай әйелдер, аяулы аналар, ардақты арулар Сәлидей еңбеккер, Сәлидей төзімді де табанды, Сәлидей ұнамды да ұлағатты, Сәлидей адал ниетті, ақ пейілді, Сәлидей көңілі кіршіксіз, жүрегі кең, жаны жарқын болсақ деп армандады. Болуға ұмтылды. Қиындыққа мойымайтын қайсар да Ер ананың басынан өткен қиындықтар мен қасіреттер қаншама? Бірақ ол бәрінде төзімділікпен төтеп беріп, табандылықпен жеңіп келеді. Ендеше ел сыйлаған халық қадірлеген ананы Ер емес деп қалай айтпассың...

Менің бұл шығармам осы бір ардақты да, ер ана жайында, оның өмірі мен қызметі, ұлағатты ұрпағы жөнінде өрбімекші. Әз ананың ерлік тұлғасын, батырлық бейнесін, кесек келбетін кескіндей білсем, көңілімдегі ойымның орайлы жүзеге асқаны, аса алғаны деп ойлаймын.

Әлбетте, бұл кітапты жазу барысында көптеген кісілермен кездесіп, сұхбаттасудың, әңгімелесудің жөні келді. Сәли апаның өзімен де бірнеше рет сөйлестім. Өкініштісі, жасы 90-ға қадам басқан кезінде, жалғыз ұлының қазасы ауыр соққы болған ана, бірқатар жәйды әңгімелегенімен, көбін ұмытқанын байқатты. Сондықтан, кітап барысында дұдамал пікірлер, ойлар кездесіп жатса, көңілдеріңізге алмауларыңызды сұраймын. Өйткені, өмір өтеді, өмір өткен сайын көңілдегі көп сырлар өшеді, естен шығады... Демек, деректерде нақтылықтан гөрі па-йымдық ой пікірлер бар деп ескерерсіздер.

Сонымен... Қош... Бұл Сәлидей Ер ана жөніндегі көптен көңілімде жүрген сырым еді. Сәті енді түсті. Ештен де кеш жақсы деген... Құп алып, көңіл қойып, құныға оқысаңыз, біраз сырға қанығасыздар деп сенемін.

БІРІНШІ АРНА

ӨМІР БАР ӨРГЕ ӨРЛЕГЕН

Ізгіліктің ісі көп тірлігінде,
Көп ойлайтын елінің бірлігін де,
Биіктерге қол созып, жастайынан,
Бақыт тілеп, бас иіп тұрды күнге.

Жүрегінде әлдиелеп ізгілікті,
Тәрбиелі қашанда “қыз қылықты”,
Жайсаң жастық жалынды, арынды еді,
Бәйгеге бір қосқандай жүз күлікті.

Баста жастық дәуренің тұра алмаған,
Жалын кезің алаулы құр алдаған,
Өтеді екен бәрі де ғайып болып,
Кеудеде қап тек қана бір арман ән.

(Автордың көңіл сырынан)

* * *

“Жақсыны ұлықтай білу, жайсаңды қызық-
тай білу, ақылдың ісі”

Әбіш Кекілбаев.

* * *

“Тату шаңырақтың шаттығы мол”.

(Халық даналығы)

Алла айтады екен: “Мен қиыншылықты өзімнің жақсы көретін пендеме, сүйген құлыма ғана беремін. Өйткені, олар өмірдің барлық ауыртпалығын, қиын қыстауын көтере біледі”.

Бар ғұмырын бағыш еткен балаға,
Айналайын ардақты ана, жан ана.
Сенің ұлы мәртебенің алдында
Басын иген данышпан да, дана да.

Дархандығың ұқсап туған далаға,
Айналайын ардақты ана, жан ана.
Саған арнап өлең айтып, ән шырқап,
Саған арнап жыр жазбасқа бола ма.

Айтам сені батыр деп те, ер деп те,
Орның бөлек үйде, түзде, еңбекте.
Тіршілікті бөлеп қойып жөргекке,
Өмір тілеп отырасың жер көкке.

Қасіретке қайыспайтын қара нар,
Жер бетінде жазылмаса жаралар.
Ол да сенің көз жасыңмен жамалар,
Айналайын, ақ тілеулі аналар.

(“Ана” әнінен)

БАЛАЛЫҚ КЕЗЕҢ БАЛ КЕЗЕҢ

Жаз бойы балбырап, ал күзге салым нөсер жаңбырмен, шық шыламымен, әр бұтасы қанығатын жазиралы жайсаң даланы, бұл күндері қалың түскен ақ қар жапқан. Ақ көрпесін айқара жамылған сырбаз сырларға толған сайын, даланың көк жиегіне жанарың талып қарайсың. Ақ қар көз қарықтырып, жасауратады. Жазық дала бедерінде, ойдым-ойдым ойпандар мен бастарын селеу шалған шағын қырат-қырқалары қарға көмілген. Қыс бойы қалың түскен қасат қарға кеше жауған мамық қар және қосылды. Бүгін қар үстінде шимай — шимай іздер шиырлайды. Қасқырдың да, түлкінің де, қарсақ пен қояның да іздері бір-біріне қосылып, жосылып жатыр. Бірді-екілі мал ізі де көзге шалынады. Тебіндеп жайылған жылқының ізі іспетті.

Жаз бойы еркелей ағып, ауыл жанынан өтіп жататын, кейде өр өзен, кейде бал өзен деп аталатын ерке Жемнің ғұмыры келте болғандай. Көкшемен мұз болып қатып жатқанын қайтерсің. Қайран, Жем өзенін айтсаңшы! Елдің берекесі, халықтың ырысы емес пе!? Сонау Мұңалжары тауынан бастау алып, Каспий теңізіне құятын өзен сағасына дейін жағалай жайылған қалың ел, қаптаған мал, жаз бойы бір арылмайтын жайлы қоныс құт мекен ғой. Жағасы сайран Жем бойы елінің сауығы да, қызығы да ұлан жаз бойында бір арылмайтын-ды. Тойлы ауылдағы қыз қуу мен аламан бәйгенің өзі неге тұрады?

Бүгінде бетін қар жапқан, мұз басқан өзеннің де бұйығы да бейқам жатқаны аңғарылады. Жоқ, өзен